

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)
за темою 2 – «Генеза соціології як галузі наукового знання»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Олена МАРКОВА
2. Доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка, кандидат філософських наук, доцент
Ігор СНЕГІРЬОВ

План лекції

1. Основні етапи розвитку соціологічної думки.
2. Виникнення і розвиток соціології як окремої науки.
3. Основні школи і напрямки сучасної соціології.

Рекомендована література:

Основна

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Історія соціології: навчальний посібник / За ред. І. П. Руценка. Х. : ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161792211.pdf>
5. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
6. Пономаренко Т. Соціологія. Курс лекцій : навч. посіб. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Сум. філ. Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. 303 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21564>
7. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>
8. Соціологія : підручник / М. П. Козирев. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
9. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

Додаткова

1. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство : матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія, О. О. Максименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 170 с. URL: <https://cutt.ly/WedV8mmu>
2. Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології : колективна монографія / В. Резнік, В. Степаненко; за заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 249 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/2022-istoriko-teoretichnij-analiz-doslidnickih-program.pdf>
3. Савчинський Р. Проект аналітичної соціології, або У пошуках відповіді на питання «чому»? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 46–64. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
4. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку.

Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

5. Шелухін В. Український соціологічний інститут: фракційна політика, наука та спецслужби у становленні української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2024. № 1. С. 110–157. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-1/9.pdf>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Науковий журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» (архів номерів). URL: <https://stmm.in.ua/archive/>
5. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>
6. Публікації Інституту соціології НАН України. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/publications>

Текст лекції

1. Основні етапи розвитку соціологічної думки

Соціологія як специфічна самостійна галузь знань, як наука про суспільство, про соціальні відносини сформувалася пізніше багатьох суспільних наук, лише в середині XIX ст., коли в Європі склалися капіталістичні суспільні відносини, коли людина отримала певний рівень свободи і мала право розпоряджатися своєю здатністю працювати, обирати вид і форму діяльності, вступати в певні соціальні, економічні та політичні відносини з іншими людьми та соціальними групами. Однак знання про суспільство, суспільні відносини та відносини між людьми своїми коренями сягають сивої давнини.

1.Протосоціологія (з часів античності до 30-хх років XIX ст.)	На цьому етапі сформувалося 2 основних джерела соціології: 1) розвиток соціологічної теорії; 2) формування основ емпіричного знання (наукове знання, отримане за допомогою досліджень).
2.Позитивістський (30-і рр. XIX ст. – кінець XIX ст.)	1) Відбувається активний розвиток емпіричних досліджень. Соціологи: Кеттле, Бут. 2) Формується марксистська теорія. 3) Домінування натуралістичного напрямку.
3.Класичний (кінець XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)	1) Загальносоціологічна теорія поєдналася з емпіричною соціологією. 2) Соціологія інституціоналізується.
4.Перший сучасний (20-і – 70-і рр. XX ст.)	1) Розвиток соціологічної науки – центр розвитку переміщується в США, де формуються такі школи, як:

	емпірична, структурний функціоналізм, феноменологічна. 2) Вдосконалюються методи соціологічних досліджень
5. Другий сучасний (70-і рр. XX ст. – поч. XXI ст.)	1) Посилення розколу соціологічної науки на теоретичну і емпіричну. 2) Розпорошення соціологічної теорії на безліч суперечливих теорій.

2. Виникнення і розвиток соціології як окремої науки

Основні ідеї західноєвропейської соціології (XIX—XX ст.)		
Автори	Країни	Основні соціологічні ідеї
Огюст Конт (1798-1857)	Франція	Засновник соціології позитивізму. «...Соціологія мусить бути точною наукою, як і природничі науки» (пояснювальна соціологія).
Карл Маркс (1818-1883)	Німеччина	Завдання полягає в тому, щоб не тільки пояснити світ, а змінити його шляхом революції.
Герберт Спенсер (1820-1903)	Великобританія	Шлях розвитку: суспільна еволюція – поступові зміни.
Еміль Дюркгейм (1858-1917)	Франція	Основне завдання соціології – ретельне вивчення соціальних фактів.
Макс Вебер (1864-1920)	Німеччина	Засновник «розуміючої» соціології, основна ідея – всезагальна раціональність.

Перша половина XIX ст. – період бурхливого промислового розвитку передових країн, що пов'язано з використанням досягнень науки й техніки, фундаментальними відкриттями практично в усіх галузях природознавства. В той же час відбуваються складні масштабні та гострі соціально-політичні конфлікти та зміни, особливо у Франції.

На цьому фоні рельєфно виявилось серйозне відставання знань людей про самих себе та про суспільство, де вони живуть і працюють. І аналогічно тому, як вищий, на той час, рівень розвитку капіталістичних економічних відносин в Англії став сприятливою умовою для виникнення класичної політичної економії Адама Сміта та Девіда Рікардо, так і найвищий рівень соціально-політичних відносин у Франції викликав необхідність та став сприятливою основою для формування соціології як самостійної науки, засновником якої став **Огюст Конт** (1798–1857).

Огюст Конт увійшов в історію суспільної думки як засновник позитивістської філософії та позитивістської соціології, спрямованих на вивільнення науки від абстрактної філософії (метафізики) та теології. Його основні твори – «Курс позитивної філософії» та «Система позитивної політики», в яких він доводить, що кризове становище, в якому тривалий час перебували найцивілізованіші народи, допоможуть подолати лише позитивні знання, що ґрунтуються на спостереженні об'єктивних реалій та протистоять химерним, нереальним, абстрактним, релігійно-міфологічним знанням.

Новаторською стала вимога О. Конта до соціології: вивчати закони явищ, що спостерігаються, а не шукати апіорних, тобто існуючих до будь-якого досвіду, первісних, неземних причин; обґрунтовувати достовірність, істинність

своїх висновків на фактах та на зв'язках, а не на філософській інтерпретації розуміння історії.

Соціологію О. Конт ділить на дві частини – соціальну статику та соціальну динаміку. *Соціальна статика* – це, по суті, анатомія суспільства, теорія суспільного порядку, раціональна, ефективна організація суспільства, досягнення соціальної гармонії (консенсусу). Вона покликана вивчати умови панування та закони функціонування соціальних систем.

Соціальна динаміка вивчає закони розвитку соціальних систем та їх зміни. Тобто соціальна динаміка, за О. Контом, – це позитивна теорія соціального розвитку реальних явищ і процесів соціального життя суспільства, реальних соціальних систем.

Таким чином, О. Конт уперше обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства та можливість пізнання законів його розвитку; визначив та обґрунтував соціологію як особливу, самостійну науку про суспільство, поставив питання про організацію та проведення емпіричних досліджень у науці, окреслив загальні контури соціальної структури та основних соціальних інститутів суспільства.

Прихильник позитивістської соціологічної теорії, англійський філософ та соціолог **Герберт Спенсер** (1820–1903), вважаючи, що суспільство розвивається і як природа, і як живий організм, прагнув провести якомога більше емпіричних досліджень для підтвердження еволюційної гіпотези розвитку суспільства.

Г. Спенсер послідовно розробляв та обґрунтовував *еволюційну теорію розвитку суспільства*, намагався провести аналогію між біологічним організмом та суспільством як соціальним організмом, твердив, що безперервний розвій суспільства дозволяє розглядати його як організм, що розвивається еволюційним шляхом від зародків невеликих мас, збільшення кількості одиниць та розширення спільностей у великі спільності, у суспільство як цілісний організм. Ніяких революцій у цьому процесі, вважав Спенсер, не потрібно.

На відміну від О. Конта, Г. Спенсер не розглядав соціальну еволюцію як прямолінійний процес, добре усвідомлюючи обмежений характер «створення нарисів емпіричної соціології» та ін. Ідеї Г. Спенсера згодом використані й далі розвинуті сучасною західною соціологією, зокрема структурним функціоналізмом Талкотта Парсонса.

Вагомий внесок у розвиток соціологічної думки зробили німецькі філософи та соціологи **К. Маркс** (1818–1883) та **Ф. Енгельс** (1820–1895), які прагнули по-новому осмислити майже всі соціальні науки. Зміст, місце та роль соціології марксизму в теорії соціальної думки визначаються такими основними концептуальними положеннями та висновками: сутність та функціонування суспільства, свідомість та поведінка людей у суспільстві зумовлюються реально існуючим способом виробництва; розвиток суспільства визначається об'єктивними всезагальними та специфічними законами; у класовому суспільстві існують антагоністичні суперечності, які спричиняються до гострої класової боротьби; у класовому суспільстві може панувати або диктатура буржуазії, або диктатура пролетаріату, а класова боротьба, безумовно, веде до диктатури пролетаріату; зміна соціально-політичного устрою можлива лише

революційним шляхом.

Водночас К. Маркс та Ф. Енгельс одними з перших почали використовувати емпіричні соціологічні дослідження.

Треба зазначити, що марксизм розглядає ідеї в комплексі соціально-культурних цінностей суспільного розвитку, що існували тоді в реальному житті суспільства. Тому неправомірно ототожнювати погляди К. Маркса та Ф. Енгельса з ленінізмом, троцькізмом, сталінізмом, марксизмом тощо. Однак слід чітко визначити й аналізувати категоричні помилки марксизму, його висновки про абсолютність класової боротьби, неминучість диктатури, роль насильства, які не підтвердились історичним розвитком і призвели до великих втрат у багатьох країнах світу.

Засновником нової французької соціологічної школи став соціолог і філософ **Еміль Дюркгайм** (1858–1917). Його численні праці впливали й продовжують впливати на розвиток соціологічної думки.

Особливо вагомий внесок Е. Дюркгайм зробив у розуміння проблеми предмета та методу соціології як самостійної науки з позицій *структурного функціоналізму*, основною суттю якого є висновок про те, що структура суспільства – це сукупність фактів у їх функціональній взаємодії та взаємозалежності. Соціальні факти (соціологізми) існують, за Е. Дюркгаймом, поза людиною та впливають на людину примусово. Головна особливість методу Е. Дюркгайма – з'ясувати соціальне соціальним – полягає у тому, що цінності та ідеї втілюються в соціальні норми й стають важелями соціальної регуляції.

Е. Дюркгайм сформулював концепцію еволюційного розвитку суспільства від механічної до органічної солідарності. Він твердив, що в традиційних суспільствах існує лише механічна солідарність на основі подібності індивідів, одноманітності виконуваних ними функцій. У суспільствах, де поділ праці набирає різноманітних форм, кожен індивід починає здійснювати спеціальну функцію, формується новий тип солідарності. Таке суспільство нагадує організм з його різноманітними органами, що відіграють певну своєрідну роль у його межах, організм, де формується органічна солідарність людини зі своїми духовними та моральними цінностями. Соціологія не сприяє пом'якшенню або навіть зняттю конфліктів.

На якісно новий рівень соціологія як наука підноситься в кінці XIX – на початку XX ст. завдяки розробці німецьким соціологом **Максом Вебером** (1864–1920) *концепції «розуміючої соціології» та теорії «соціальних дій».*

Головна ідея соціології М. Вебера – обґрунтування можливості максимально раціональної поведінки, що виявляється у всіх сферах взаємодії людей. Методологічні принципи соціології М. Вебера пов'язані з іншими теоретичними системами, характерними для суспільствознавства, – позитивізмом О. Конта та Е. Дюркгайма, соціологією марксизму та ін. М. Вебер розглядав цінності як вираження загальних установок певного періоду розвитку суспільства, тому вони, як інструменти розуміння явищ, процесів, людського суспільства в цілому та поведінки окремих його членів, визначаються характером історичної епохи, накреслюючи спільну лінію прогресу цивілізації. Щоб з'ясувати справжні причинні зв'язки явищ у суспільстві та дати осмислене

тлумачення людської поведінки, доцільно сконструювати недійсне — запозичені з емпіричної реальності *ідеально-типові конструкції*, які виражають те, що є характерним для багатьох суспільних явищ. Такий ідеальний тип розглядається М. Вебером як засіб, що дозволяє розкрити загальні правила подій.

Ідеальний тип як методологічний засіб, на думку М. Вебера, дозволяє: сконструювати явище або людські дії такими, якими б вони були в ідеальних умовах; розглядати явище або дію незалежно від локальних умов.

Соціологія є «розуміючою» наукою, оскільки вивчає поведінку особи, вкладаючи в свої дії певний сенс. Дії людини набувають характеру соціальної дії, якщо в ній присутні два моменти: суб'єктивна мотивація індивіда та його орієнтація на інших.

Таким чином, М. Вебер обґрунтував необхідність, умови та можливості максимально раціональної поведінки соціальних суб'єктів, що проявляється у всіх сферах взаємовідносин людей. Саме цими висновками М. Вебер немовби завершує важливий етап становлення та розвитку соціології як науки в країнах Західної Європи в XIX – на початку XX ст.

3. Основні школи і напрямки сучасної соціології

Основні наукові розробки американських соціологів		
Система, її автор	Період розробки	Основна ідея концепції
Система Тейлора <i>Ф. Тейлор</i> (1856–1915)	Рубіж XIX–XX ст.	Для підвищення ефективності виробництва необхідні: – раціоналізація управління; – наукова організація праці; – диференційоване матеріальне стимулювання.
Теорія людських відносин <i>Е. Мейо</i> (1880–1949)	Рубіж 20– 30-х років XX ст.	Необхідні не тільки матеріальні, а й психологічні стимули: – сприятливий моральний клімат; – урахування інтересів робітника; – задоволеність працею.
Теорія ієрархії потреб <i>А. Маслоу</i> (1908–1970)	Середина XX ст.	При задоволенні різноманітних потреб людей існує певна черговість (ієрархія) потреб, поведінка індивіда в кожний даний момент визначається найбільш важливою потребою.
Структурний функціоналізм <i>Т. Парсонс</i> (1902–1979)	Середина XX ст.	Соціальна система – це система дій дійових осіб: – соціальна дія можлива тільки за наявності іншої дійової особи; – взаємна орієнтація дійових осіб на ґрунті спільних цінностей; – соціальна система діє тоді, коли відбувається певна диференціація соціальних ролей.
Біхевіоризм <i>Дж. Уотсон</i> (1878–1958)	Кінець XIX–XX ст.	Поведінка людини будується за схемою «стимул – реакція»: змінюючи стимул, можна задавати певні реакції, управляти поведінкою людей, підтримувати гармонію у суспільстві.